

Válasz az opponensi véleményekre

Nguyen Luu Lan Anh: „Az identitás és az akkulturáció (szociál)pszichológiai aspektusai”

című akadémiai doktori értekezéséről

Szeretném megköszönni opponenseimnek, Dr. Csepeli Györgynek, Molnárné Dr. Kovács Juditnak és Dr. Rácz Józsefnek, hogy elvállalták a disszertációm elbírálását. Köszönöm, hogy támogató véleményükkel a nyilvános vitára bocsátását javasolták és kérdéseikkel, kritikájukkal, észrevételeikkel a munkám továbbgondolására, egyes pontjainak újragondolására ösztönöznek.

Szeretném előljáróban rögzíteni, hogy a disszertációmban a választott témakörnek - a különböző kulturális háttérű emberek, csoportok interakciója pszichológiai, szociálpszichológiai fókuszú vizsgálatának a sokoldalúsága miatt a választott fogalmi keret, az akkulturáció és az identitás kettős rendszere óhatatlanul komplex. Az akkulturáció és az identitás a szakirodalomban sokféleképpen konceptualizált, nem pontosan körülhatárolt fogalmak. A biztosabb kapaszkodót az empirikus vizsgálatba bevont sokféle csoportnak, találkozástípusnak az alapos körbejárásában reméltem megtalálni, mind kvalitatív, mind pedig kvantitatív módszerek alkalmazásával. A sokféleség megmutatkozik a vizsgálati mintákban és a módszerekben is, miközben le kellett küzdeni a felmerülő nehézségeket is a minták megtalálásában, hiszen sokszor nehezen elérhető vizsgálati csoportokról van szó.

Az empirikus adatok sokaságát egy 2x2-es rendszerező mátrixban (identitás / akkulturáció fókusz x tartós tartózkodásra berendezkedettek és letelepedett / ideiglenesen tartózkodók) igyekeztem tárgyalni.

A legnagyobb elismerésnek azt élem meg, hogy úgy tűnik, a munkám továbbgondolásra készítette opponenseimet, bíráló véleményükben mélyen foglalkoztak a dolgozatom legfontosabb pontjaival. A vizsgált problémakör fundamentális kérdéseire rendre kitértek, lényegi dilemmákra hívták fel a figyelmet, fontos előre vivő észrevételeket tettek. Ezzel nemcsak megadták a lehetőséget számomra, hogy jobban kifejtsem a munkám különböző aspektusait, hanem mintegy újabb perspektívába is segítettek helyezni azokat.

Először a bírálóim által felvetett néhány **átfogó kérdésre** válaszolok. A sokoldalúság szándéka okán óhatatlanul adódnak dilemmák, feszültségek, melyekre felhívták a bírálóim a figyelmet.

A disszertációm egyik lényegi pontját érintő kritikáját fogalmazza meg Dr. Csepeli György az identitás esszencializmus-konstruktivizmus vitája kapcsán. Ahogy a két másik opponensem is írta, valóban a konstrukcionista szemlélet melletti elköteleződést mutatja a dolgozatom, ugyanakkor nem fókuszáltam eléggé az identitás alapkérdésére, az esszencializmus-konstruktivizmus mentén megfogalmazódott dilemmára. Köszönettel elfogadom opponensem ezen kritikáját. Fontos lett volna erre az alapproblémára tudatosan koncentrálni. Valóban több alkalmam is lett volna erre explicit módon kitérni, mint például a magyarsághoz való tartozás feltételeivel kapcsolatos eredmények tárgyalásakor a serdülők identitásvizsgálatában, vagy a budapesti tanárok nemzeti hovatartozással kapcsolatos vélekedései kapcsán.

Bírálóm kiemelte továbbá, hogy a társadalmi valóság konstrukciós elmélete és az azzal ellentétes, annak ellenmondó eredmények közötti feszültséget nem mindig tudtam feloldani. Ilyen ellentmondó eredménnyel találkozunk, amikor a többségnek a kisebbségi csoportokra vonatkozó percepcióját (és következményként a viselkedését, viszonyulását) befolyásolja a biológiailag vagy kulturálisan kódolt „láthatóság”. Egyetértek opponensemvel, hogy a többségi megfigyelők a látható, vagy a láthatónak vélt jeleket dekódolják, bizonyára gyakran analógiásan (Csepeli, 2018) és

az esszencializáló irányba¹. Ennek a többségi valóságkonstrukciónak (pontosabban ennek percepciójának) is köszönhető az „örökké idegen” élmény sok látható kisebbségi csoporttagnál. Ezt a vizsgálatainkban is sokszor előforduló esszencializálás és a konstrukcionista szemlélet közötti feszültséget sajnos magyarázat nélkül hagytam. Szétválasztottam ugyan több alkalommal Liebkind-re (2006)² építve az egyén *mások* (ebben az esetben a többségi mások) *által észlelt és tulajdonított* identitását a saját *maga által elismert, átélt* identitását, nem tettem azonban explicitté saját eredményeink értelmezésénél az előbbinek gyakrabban esszencializáló, az utóbbinak gyakrabban konstrukcionista tendenciájának a szembeállítását. Ezzel magyarázatot kaphatott volna az említett ellentmondások egy része.

Molnárné Dr. Kovács Judit a disszertáció egyik központi kérdésére, az identitásszerveződés mikéntjére, nullaösszegszerűségére vonatkozóan fogalmazza meg átfogó észrevételét. Jobban nem is érthetnék egyet opponensemvel abban, hogy ez a téma központi jelentőségű kérdése, és kutatási feladat annak a feltárása, hogy milyen körülmények között, milyen csoportokban élnek meg a személyek egymással összeegyeztethetőnek, vagy éppen egymást kizárónak (nullaösszegű alapon szerveződőnek) az identitás különböző elemeit. Ahogyan Molnárné Dr. Kovács Judit írja, a disszertációm záró részében valóban szerepelt, hogy az identitás legtöbbször nem nullaösszegű alapon szerveződik. Ez a kijelentés nem zárja ki a nullaösszegű szerveződés létét. Szöveg közben több helyen is említettem a nullaösszegű szerveződést. Így volt például a magyarországi vietnámi fiatalok esetében. A nemzetközi diákokkal kapcsolatos eredményekből pedig két jellemző tendenciát emeltem ki: sokan a különböző identitások adott módon történő kombinálásáról beszélnek, vannak azonban, akik „nulla végösszegű módon” gondolkodnak erről a kérdéssel, és emiatt úgy érzik, hogy nem lehet más identitásuk, mint a származási, és kritikusan is viszonyulnak az eredeti identitásukat „elhagyók”-hoz (azokhoz, akik más identitást is magukénak mondanak). A magyarországi serdülők identitás konstrukciójának vizsgálatánál azonban egyedül a magukat német nemzetiségűnek vallott fiatalok esetében volt negatív a magyar és az etnikai identitás közötti korreláció. A többi csoport, a románok, a szlovákok és a vietnámiak esetében nem volt semmilyen együttjárás a kettő között. A vietnámi szülők gyermekei csoporton kívüli párválasztásával, exogámiájával kapcsolatos fenntartásában pedig – mint kiemeltük a szövegben – nemcsak és nem elsősorban a hagyományvesztéstől, hanem az esetleges házasság válással való végződésétől való félelem tükröződik.

Ezzel együtt opponensem kritikáját köszönettel elfogadom, miszerint helyenként talán sommásnak mondható és nem feltétlenül arányosan tükrözi saját eredményeinket ez az óvatlan kijelentés. A konklúzió nálam tudatosabban is lehetett volna a különböző mintázatú eredményeket interpretálni.

Arra a kérdésre, hogy vajon milyen körülmények között alakul ki a nullaösszegű szerveződés vagy éppen megférnek egymás mellett különböző identitások, adataink alapján úgy tűnik, kezdeti magyarázatnak elfogadható az, amit Fleischmann és Phalet (2016)³ talált öt különböző európai városban élő muszlim, második generációs bevándorlókat vizsgálva. Eredményként azt kapták, hogy a kisebbségi (etnikai és vallási) és a fogadó országbeli (városi és nemzeti) identitások közötti konfliktust leginkább a tapasztalt diszkrimináció és a többségi csoport iránti negatív attitűdök jelzik előre. Természetesen a kérdés alapos megválaszolásához további kutatásokra van szükség.

A disszertáció egyik lényegi dilemmája a konkrét egyéni tapasztalatokhoz, történetekhez való lehorgonyozás versus az általános szintű mintázatok keresése, vagy az idiografikus és a nomotetikus

¹ Csepeli Gy. (2018). A meghasadt identitás. *Mozgó Világ*, 2018. február.

<https://mozgovilag.hu/2018/02/24/csepeli-gyorgy-meghasadt-identitas/> (Letöltve: 2021. március 5.)

² Liebkind, K. (2006). Ethnic identity and acculturation. In Sam, D., L., Berry, J., W. (Eds.), *The Cambridge handbook of acculturation psychology*. Cambridge: Cambridge University Press. 78–96.

³ Fleischmann, F., Phalet, K. (2016). Identity conflict or compatibility: A comparison of Muslim minorities in five European cities. *Political Psychology*, 37(4), 447–463.

megközelítésnek egy disszertációban való alkalmazása. Köszönöm Dr. Rác Zsoltnak, hogy felhívta a figyelmemet a dolgozatomban használt, de explicit nem tett kevert módszer adta lehetőségekre a tudatos kiaknázására, ezáltal az ellentmondások, az érvényességi és megbízhatósági problémák fel-, illetve megoldási lehetőségeire. Köszönöm értékes módszertani javaslatait a jövőbeli munkámra vonatkozóan.

Disszertációmban elsősorban az exploratív kevert módszert alkalmaztam. Az interjú vizsgálat eredményeinek alapján alkotott, illetve kiegészített kérdőíves itemeket használtam. Ennek egyik legjellemzőbb példája a nemzetközi diákokkal végzett interjú kutatás során feltárt kognitív kiértékelésnek, illetve a nemzetközi közösség iránti akkulturációs orientációnak a kérdőíves vizsgálatba való bevonása, illetve mediátor szerepüknek a kimutatása. A nemzetközi akkulturációs orientáció a látens profilelemzés során az egyik legfontosabb csoportképző tényezőnek is bizonyult. Azon kívül, hogy a korábbi mérőeszközöket sikerült javítani, kiegészíteni, a kisebb elemszámú interjú vizsgálat eredményének a populáció egy nagyobb mintájára való általánosítása vált lehetővé az exploratív kevert módszer elrendezéssel⁴. A kérdőíves vizsgálatok eredményeinek értelmezésénél is folyamatosan támaszkodtam a kvalitatív kutatás adataira és tanulságaira.

Az opponenseim az eredmények általánosíthatóságával kapcsolatban fogalmaztak meg kérdéseket, kritikai észrevételeket. A csak kvalitatív vizsgálatok nem teszik lehetővé az eredmények kiterjesztését más csoportokra. A vietnámi bevándorlókkal, a többnyire vidékről Budapestre költözött roma családokkal végzett interjú kutatásainkban nem is volt ilyen szándék és ambíció. A kvantitatív, de viszonylag kis mintán végzett vizsgálatoknál, mint például a nemzetközi diákok társas hálójának, valamint a különböző etnikai-kulturális csoportokhoz tartozó serdülők identitáskonstrukciójának a vizsgálatában valóban egy-egy cellában sokszor igen kicsi az elemszám. Tudatában voltunk annak, hogy ezekben a nehezen elérhető csoportokban, különösen a személyes kérdezést igénylő adatgyűjtésnél, mint a társas háló esetében a kis elemszám, valamint a nem reprezentatív minta komoly korlátot jelent, emiatt nem általánosíthatóak az eredmények. Mégis, a serdülők identitásvizsgálatában az a motiváció vezérelt bennünket, hogy a részletesen bemutatott módszertani leírással, a kezdeti eredményekkel, a vizsgálatunkban feltárt újnak mondható jelenségekkel kedvet csináljunk és eszközt adjunk a téma iránt érdeklődő kutatóknak, hogy nagyobb mintán tudjanak később vizsgálni. A nemzetközi diákok társas hálójának kutatásában pedig az eredményeinket a szakirodalomban korábban feltártakhoz, mint egyfajta referenciához viszonyítva értelmeztük.

Ahogy opponenseim explicit módon megfogalmazták, vagy csak utaltak rá, direkt módon nem összevethetőek a különböző csoportokról kapott eredmények a különböző akkulturációs kontextusoknak az eltérő szociokulturális, gazdasági, idői, és egyéb eltérései miatt. A kulturális összehasonlító pszichológiában megszokott módon jártunk el: nem közvetlenül vetettük össze a különböző csoportokban talált eredményeket, hanem lehetőségeinkhez mérten egy-egy vizsgálaton belül a különböző tényezők közötti összefüggéseket néztük és ezen összefüggéseknek a mintázatait kíséreltük meg egy általánosabb szinten összevetni. A különböző csoportokkal végzett empirikus munkával az volt a célunk, hogy az akkulturáció és identitás kettős témájának a többoldalú megközelítéséhez, feltárásához járjunk hozzá, így nem volt elsődleges célunk a különböző csoportok eredményeinek összevetése.

Az átfogó kérdések után most rátérek opponenseim, először Dr. Csepeli György, majd Molnárné Dr. Kovács Judit, végül Dr. Rác Zsolt által felvetett **további kérdésekre, észrevételekre, javaslatokra**.

⁴ Creswell, J. W. (2014). *A concise introduction to mixed methods research*. Thousand Oaks, CA: SAGE publications.

Dr. Csepeli György a téma kutatásához óhatatlanul kapcsolódó szociológiai kérdéseket kevesli és a jövőbeli kutatás interdiszciplináris értelmezési keretét javasolja. Teljes mértékben egyetértek opponensemmel ezen szempontok jelentőségét és szükségességét illetően. Jelen disszertáció keretében, ahogy a címben is kiemeltém, csak a jelenségkör pszichológiai, szociálpszichológiai aspektusaira tudtam kitérni, természetesen ezekre sem kimerítő módon, csakis a disszertáció vállalt célkitűzéseinek a szűk keretében. A jövőbeli kutatásaimban mindenképpen megszívlelem ezeket az ajánlásokat. Az akkulturáció hazai szakirodalmának a kevésbé teljes feldolgozását illetően is egyet kell értenem opponensemmel. Valóban az MTA Etnikai–nemzeti Kisebbségkutató Intézetében folyó kutatásokban feltárt, a térség kisebbségi csoportjai helyzetének a történeti, kulturális, politikai, szociológiai vonatkozásairól szóló gazdag tudásanyagra a jövőbeni kutatásban építeni fogunk. A 20. század etnopolitikai mozgásainak a hatásaként fellépő demográfiai, nyelvi, gazdasági, térbeli szűkülés, valamint az egyéni szinten tapasztalható erős asszimilációs tendencia ellenére a közösségek megtartó erejének, a szolidaritás érzésének a fenntartása, az identitás- és nyelvváltás befejező szakaszának a kitolása, elmulasztása olyan tapasztalat, amely fontos háttértudást jelent ennek a témának a kutatásában⁵.

Köszönöm Dr. Csepeli Györgynek, hogy felhívta a figyelmemet a nemzetközi diákok, mint a migráció egyik potenciális forrása jövőbeli tervei vizsgálatának a jelentőségére is. Ezzel lehetőséget adott arra, hogy röviden bemutassam a kutatásunk erre vonatkozó, de a disszertációban nem tárgyalt eredményeit. A kérdőíves és az interjúk kutatásunknak is részét képezte ez a kérdéskör. Ha csak azt nézzük, hogy hol képzelik el a jövőjüket – az Erasmus keretben tanuló diákokat kivéve – a 477 diák válasza a következő módon oszlanak meg: körülbelül 10% tervezi Magyarországon a jövőjét, a 90%-ból viszont majdnem egyenletesen ugyanannyian bizonytalanok a jövőbeli terveiket illetően, mint amennyien terveznek hazamenni, illetve egy másik országba menni a végzés után. Az interjúkból kiderült, hogy azok körében, akik egy harmadik országban képzelik el a jövőjüket, az előre tervezett külföldi tanulás - külföldi munkatapasztalat-szerzés - hazatérés szekvencia ugyanúgy megtalálható, mint az eredeti országba vissza nem térés szándéka. A hazatérési tervek mögött pedig a szakmai karrier és biztos előmenetel reménye mellett a tanultak alkalmazása a közösség szolgálatában, illetve a szülők és a rokonság családalapítással kapcsolatos elvárása, akár ezek kombinálása és még más tényezők találhatók.

Dr. Csepeli György a magyarországi serdülők etnikai-kulturális identitásának a 2012-es vizsgálata (2011-es adatgyűjtés) egyik eredményére és az ezzel kapcsolatos magyarázat hiányára is felhívta a figyelmemet. A többségi fiataloknak a bevándorlókkal kapcsolatos akkori véleményében nyoma sem volt a három évvel későbbi, a 2015-ös menekültválságkori xenofób indíttatású morális pániknak. Ez összhangban van Sik és munkatársai⁶ vizsgálatsorozatának eredményeivel is. A rendszerváltás után az idegenellenesség szempontjából pont a 2002 és 2011 közötti időszak volt a leginkább stabil (és némileg mérséklődő) szakasz. 2012-ben emelkedett újból az idegenellenesség. A menekültválság és az ezzel kapcsolatos politika, a média, az akkoriban történt Charlie Hebdo szerkesztőség megtámadása és ennek nyomán a bűnbakképzés hatására 2016 elején sosem látott mértéket öltött az idegenellenesség. Az eredményekből úgy tűnik, ez inkább egy elharapózó politikai viharok a következménye, és kevésbé egyéni vélemények következménye. Ha az

⁵ Homišinová, M. (2008). *Identitás, nyelvhasználat, asszimiláció: etnikai folyamatok magyarországi kisebbségi családokban*. Kisebbségi Monográfiák 6. MTA Kisebbségkutató Intézet.

Kovács N. és Szarka L. (szerk.) (2002). *Tér és terep I. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

⁶ Sik, E., Simonovits B., Szeidl B. (2016). Az idegenellenesség alakulása és a bevándorlással kapcsolatos féltelmek Magyarországon és a visegrádi országokban. *Régió*, 24(2), 81

iszlamofobiát nézzük közelebbről, Vidra Zsuzsanna⁷ kutatása azt mutatta, hogy a magyarországi iszlamofobia egészen más gyökerekkel és jellegzetességekkel rendelkezik a nyugat-európai országokban tapasztaltakhoz képest. Itt nem egy mélyen gyökerezett jelenségről van szó, hiszen Magyarországon a legtöbb muszlim vallású személy valójában betért magyar. Muszlim bevándorlók pedig nagyon kevesen vannak és ők az átlagnál magasabb iskolázottsággal, szocioökonómiai státusszal rendelkeznek. Az iszlamofobia Magyarországon leginkább a 2015-ös menekültválság után jelent meg. Mindezek miatt részben talán érthető, hogy miért nem jelezhetette előre a serdülők körében mért attitűdvizsgálat a menekültválságkori morális pánikot.

Dr. Csepeli Györgynek a másodgenerációs vietnámiak és más új bevándorló csoportok, pl. muszlim családok gyerekei identitásának összevetésére vonatkozó észrevételével kapcsolatosan ki kell emelnem azt, hogy a konfuciánus (kínai, vietnámi) és muszlim háttérű bevándorlókkal végzett kutatásban⁸ azt kaptuk eredményül, hogy identitás öncímke szintjén az előbbiek kétszer olyan gyakran emelték ki kizárólag a származás alapú identitást, mint a muszlimok. Ugyanakkor a származási identitás megtartásában fontos szerepet játszó nyelvnek a helyzete más tendenciát mutat: a két ázsiai csoporthoz, és különösen a vietnámiakhoz képest a muszlim családokban gyakrabban fordul elő, hogy jól elsajátítják a származási nyelvet a gyerekek.

Molnárné Dr. Kovács Judit a budapesti tanodákba járó roma gyerekek és családjaik körében végzett vizsgálatból joggal emelte ki, hogy valóban nem a disszertációban végig a *John W. Berry-féle terminológia szerinti integrációs*, t.i. az etnokulturális csoport hagyományainak, identitásának fenntartása, valamint a befogadó társadalommal, annak különböző csoportjaival való kapcsolatkeresés iránti együttes törekvésekről írtam. Itt a szóhasználatban nem voltam elég következetes: nem tettem explicitté, de a vizsgált roma családok kapcsán az integráció alatt inkább az általános értelemben vett, a társadalomba való bekapcsolódást értettem. Valóban, itt inkább asszimilációs folyamatokról van szó. A hagyományőrzés és a roma identitás megerősítése nem kapott jelentős szerepet, vagy nem járt sikerrel a tanodák programjaiban. Erre reflektál Baráth Szabolcs a Tanoda Platform 2016-ban kiadott tanulmánykötetében és tesz javaslatot a változtatásra⁹: „A romológiai tartalmak megjelenésével teljesülhet a személyek identitásának erősítése, kulturális hovatartozásuk, vonatkoztatási csoporthoz való viszonyuk tisztázása vagy magát a romológiai diszciplínát érintő diskurzusok beindítása” (110. o.).

Molnárné Dr. Kovács Judit a budapesti pedagógusok nemzeti identitással, migrációval és multikulturalitással kapcsolatos attitűdjének vizsgálatából joggal hiányolja a tesztelt modell konceptuális – és hozzátehető, hogy vizuális – bemutatását. Kritikai megjegyzését köszönettel elfogadom. Ugyan felvázoltuk a szakirodalom alapján a különböző konstruktumok közötti kapcsolatokat, valamint a megkérdezett tanároknak a nyitott végű kérdésekre adott válaszainak tartalomelemzésére és a kérdőíves adatok regresszioelemzésére hagyatkoztunk, amikor felépítettük a modellt, ennek külön bemutatása valóban elmaradt.

A modell két konstrukciója – a bevándorlók miatt észlelt fenyegetettség és a rájuk irányuló kirekesztés – közötti együttjárás valóban nagyon magas, a kirekesztést nagymértékben előrejelzi az észlelt fenyegetettség. Ugyanakkor ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy egymástól

⁷ Vidra, Z. (2019). Countering Islamophobia in Hungary. In Law, I., Easat-Daas, A., Merali, A., & Sayyid, S. (eds.) *Countering Islamophobia in Europe*. Palgrave Macmillan. 123-151.

⁸ Barna M., Nguyen Luu L.A., Várhalmi Z. (2012). *Az én házam egy keleti ház a nyugati világban. Nemi szerepek és beilleszkedés a konfuciánus és muszlim hagyományú országokból származó bevándorlók körében*. Budapest: ICCR Budapest Alapítvány.

⁹ Baráth Sz. (2016). Romológiai tartalmak interiorizációs lehetősége tanodában. In: Fejes J. B., Lencse M. és Szűcs N. (szerk.) *Mire jó a tanoda? A TanodaPlatform keretében összegyűjtött innovációk, kutatások, történetek*. Szeged: Motiváció Oktatási Egyesület. 110–120.

megkülönböztethetetlen fogalmak lennének. Ugyanis elméletileg is jól magyarázható¹⁰ ez az erős összefüggés. Igazi problémát akkor okozna a magas korreláció és együtttható, ha mindkettő pl. prediktor változó lenne. A mi modellünkben az előbbi előrejelző és az utóbbi előrejelzett tényező, így nem problematikus a két konstruktum külön feltüntetése a modellben.

A vallásossággal kapcsolatban McDaniel és munkatársai tanulmányát¹¹ nem a benne említett keresztény nacionalizmus fogalmának a magyar helyzetre való adaptálása miatt említettük. Molnárné Dr. Kovács Judit megjegyzésével egyetérttek: a McDaniel-féle keresztény nacionalizmus csak az Egyesült Államokbeli kontextusban, ott is inkább egy specifikus csoportban értelmezhető. Inkább a kutatásunkban feltárandó összefüggés és aközötti analógiára utaltunk, ahogyan a szerzők a nemzet vallásos értelmezése – a keresztény nacionalizmus – és azon csoportok, személyek elutasítása közötti komplex összefüggést vizsgálták, akiket a keresztény nacionalizmust vallók szimbolikusan fenyegetőnek tartanak az amerikai nemzeti identitásra nézve. Kutatásunk fő fogalmai között is megtalálható a vallásosság, a nemzeti identitás (bár másképp konstruált), az észlelt fenyegetettség és a kirekesztés. Köszönöm opponensemnek, hogy felhívja a figyelmemet a vallásosság és a csoportközi viszonyok közötti kapcsolat fontosságára. A jövőbeli kutatásainkban a vallásosság komplex és ellentmondásosnak tűnő szerepére nagyobb figyelmet kell fordítanunk. Valószínűleg célra vezető lehet Cohen és Neuberg (2017) nyomán szétválasztani a vallásosság mérésében (mi ezt sajnos nem tettük meg a saját munkánkban) annak ún. „koalíciós” formáját, a vallási in-group iránti elköteleződést a vallásosságnak a tágabb proszociális, békés nézetekkel, a spirituális útkereséssel, Istennel, istenekkel való belső párbeszéddel inkább jellemezhető formájától¹². Míg az előbbi kirekesztő nézetekkel, a csoportközi konfliktussal, az utóbbi inkább elfogadással, csoportközi harmóniával jár együtt.

Valóban magyarázatot kíván a tanítójelöltek negatívabb attitűdje a bevándorlók irányában. Véleményem szerint erre részben magyarázatot adhat a pedagógusképzés kurrikulumban kimutatható különbség. Egy, a globális neveléssel kapcsolatos kutatásunkban¹³ rámutattunk a különböző szintű pedagógusképzéseknek a Képzési és Kimeneti Követelményeiben (KKK) található eltéréseire. A tanító- és óvóképzéshez képest az akkori mesterszintű tanárképzésnek a KKK-jában több olyan tartalom is fellelhető volt, mint az előítéletesség és diszkrimináció elleni fellépés, az egyenlőség, a kulturális különbözőség tisztelete stb.

Molnárné Dr. Kovács Juditnak a nemzetközi diákok rossz mentális egészségére utaló jelek hiányát illető kérdésével kapcsolatban egyrészt érdemes leszögezni, hogy az átlagban másfél óra hosszú interjúknak a terjedelem miatt sem tudtuk minden részére kiterjedően prezentálni az eredményeket. Mint a 188. oldalon megjegyeztem, a különösen nagy nehézségekkel küzdő diákok esetével (pl. két, külföldön tanuló magyar diák volt köztük) nem foglalkozott a dolgozat. Másrészt mindazok a lehetséges okok, amelyeket opponensem felsorol, elvileg mind szerepet játszhattak valamennyire az általánosan pozitív kép kialakulásában. A kérdések megfogalmazása azonban, tudniillik a pozitív konnotációjú kihívások szót használtuk, nem valószínű, hogy nagyon nagy szerepet játszott volna. Félig strukturált interjúról lévén szó, az interjúkat sok esetben szintén nemzetközi, mesterszakos vagy doktorandusz diákok vették fel, akik felváltva a kihívások, nehézségek szavakat és ezeknek a diákok szlengben létező változatos szinonimáit használták. A kérdőívben két itemmel mértük *a nehézségek és kihívások* (ebben a sorrendben szerepelt a két szó) becsült mértékét az egyik oldalon és

¹⁰ Például: Stephan, W.G., Ybarra, O., & Rios, K. (2016). Intergroup threat theory. In Nelson, T.D. (Ed.), *Handbook of prejudice, stereotyping and discrimination*. New York: Psychology Press. 255–278.

¹¹ McDaniel, L. E., Nooruddin, I., & Faith Shortle, A. (2011). Divine boundaries: How religion shapes citizens' attitudes toward immigrants. *American Politics Research*, 39(1), 205–233.

¹² Cohen, A. B., & Neuberg, S. L. (2017). Religious cultures and religious conflict. In Cohen, D. & Kitayama, S. (Eds.). *The Handbook of Cultural Psychology*. Second Edition. New York, NY, US: Guilford Press. 857–875.

¹³ Hain F., Nguyen Luu L.A. (2012). *A globális nevelés szemlélete és gyakorlata a pedagógusképzésben*. Budapest: Anthropolis.

a nyereségek becsült mértékét a másik oldalon. A 7 fokú skálán (a nagyobb szám a több nehézséget, kihívást, illetve nyereséget jelenti) elsöprően nagyobb nyereségről számoltak be, mint nehézségről, kihívásról (5,15 vs. 3,54 átlag, $p < 0,001$). A 6-os és 7-es skálafokoknál 138 és 92 versus 36 és 13 válasz volt.

A külföldi egyetemeken tanuló magyar diákoknál mi is feltűnőnek találtuk, hogy számos más nemzetközi diákcsoporttól eltérően nem kristályosodott ki igazán külföldön, hogy mit jelent számukra magyarnak lenni. Voltak esetek, amikor arról számoltak be ugyan, hogy jobban felismerik a nyelv szépségét, az otthon értékét, de az identitás terén kevésbé van ilyen markáns tapasztalatuk. Ennek sok oka lehet. Olyan lehetséges okokra gondolhatunk, ahogyan opponensem is utalt rá, mint a fogadó országtól elválasztó kisebb kulturális távolság és emiatt kevésbé van kontraszt, nem látják felnagyítva a különbségeket, nem jelenik meg markánsabban az, hogy ehhez képest mit jelent magyarnak lenni. Inkább más, szintén kelet-európai országokból érkező diákokkal való valamilyen értelemben vett közös élményvilágra építő kelet-európaiságra való rádöbbenésről számoltak be sokan. Vagy olyan ok is lehet, hogy a “csoportként létezés”¹⁴ nem olyan erőteljes a külföldön tanuló magyar fiatalok esetében, mint pl. a Magyarországon tanuló kínai diákok körében tapasztalható.

Köszönöm Molnárné Dr. Kovács Judit azon megjegyzését, hogy a kutatás eddigi eredményei további izgalmas kérdéseket vetnek fel, melyeknek érdemes későbbi vizsgálatokkal nyomába eredni. Ilyen a kínai diákok saját csoportbeliekből álló társas hálózata. Az opponensem által említett pontok (pl. az angol nyelvtudás szintje) mind lehetséges okok a szakirodalom alapján is. Gyorsan változik azonban a kép. Nemzetközi diákokat oktató kollégákkal közös, nem ritka tapasztalatunk, hogy a Kínából hozzánk érkező diákok az utóbbi 1-2 évben jobban beszélnek angolul, mint a korábbi évfolyamok kínai hallgatói. Nyíri (2019) kutatásában¹⁵ olyan kínai fiatalok tapasztalatait vizsgálja, akik nemzetközi önkéntesként, kozmopolita identitással járnak a világot. A mi kutatásunkban azonban még csak elvétve utaltak nemzetközi identitásra. A származási, kínai identitásuk viszont kivétel nélkül vagy változatlan maradt, vagy inkább erősödött a megkérdezettek elmondása szerint. Köszönöm a pán-etnikai/pán-kulturális identitásra vonatkozó kérdést. A kínai diákoknál inkább az ezzel ellentétes jelenség figyelhető meg: kiemelik a különbözőséget a többi ázsiai csoporttól. A dolog másik oldaláról nézve talán érthetőbbé válik ez: más ázsiaiakat sokszor kínaiaknak néznek az európaiak, így a magyarok is.

Molnárné Dr. Kovács Judit felvetette, hogy az otthoni akkulturációs orientáció és az adaptáció közötti negatív összefüggés magyarázható-e azzal, hogy az előbbinek a mérésében inkább a szükségletre, nem pedig az igényre, a szükséglet teljesülésére irányuló kérdések szerepelnek. Egyrészt összhangban van a szakirodalommal¹⁶ ez a negatív összefüggés, másrészt pedig a mérésben alkalmazott 6 kérdés közül három is a kapcsolattartásra kérdez rá.

Dr. Rácz József opponensemnek a szerkesztéssel, a fejezetek és alfejezetek számozásával és az ábrákkal kapcsolatos kritikáját köszönettel elfogadom. Egyes ábráknál (7., 8., 9. ábra) a pontértékek folyamatos vonallal való összekötése valóban nem segíti a megértést. A szintén említett, három részből álló 12. ábránál azonban megjelenítettük hiánytalanul, páronként egymásra vetítve a többségi fiatalok válaszait adott csoportra vonatkozóan, valamint ugyanazon etnikai csoport válaszait a feltételezett akkulturációs attitűdökről.

¹⁴ Brubaker, R. (2001). Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő*, 6(7-8), 60-66.

¹⁵ Nyíri, P. (2019). ‘My Heart’s Anna’: Intimacy, affect, and cosmopolitanism among Chinese volunteers abroad. *Intersections: East European Journal of Society and Politics*, 3(5), 4-22.

¹⁶ Például: Taušová, J., Bender, M., Dimitrova, R., & van de Vijver, F. (2019). The role of perceived cultural distance, personal growth initiative, language proficiencies, and tridimensional acculturation orientations for psychological adjustment among international students. *International Journal of Intercultural Relations*, 69, 11-23.

Dr. Rácz Józsefnek a vietnámi bevándorló családokkal történt adatfelvételeket illető kérdésére az a válaszem, hogy a többi résztől eltérően itt most nem egy empirikus vizsgálatra szorítkoztunk, hanem több kutatást integráltunk, így valóban egy összegző bemutatást adtunk amelle, hogy a felvett adatok egy részének elemzését újonnan is elvégeztük.

A tanodakutatás kapcsán említett szegregációs és marginalizációs tapasztalatokról úgy számoltak be a megkérdezett roma családok, hogy azokat a tanoda falain kívüli világgal, sokszor az iskolával kötötték össze. Hiba, hogy a tanodák ökokulturális keretére – ahogy opponensem joggal észrevételezte – nem tértem ki a disszertációban, holott az interjú felvételek mellett a Magyarországon akkor működő tanodákból a megkeresésünkre reagáló 12 tanodában, ahová összesen 559 gyermek járt, gyűjtöttünk adatokat a családi háttérre is. Az eredmények azt mutatják, hogy a tanodai diákok családi háttérében a szegénység, a szűkösség, a megélhetési problémák a közösek, de a tanodák mögött *nem áll* egy sajátos, többé-kevésbé homogénnek tekinthető cigány csoport és családi kultúra. A magyarországi tanodákról a Tanoda Platform szakértői adnak komplex képet: „a közoktatási rendszeren kívül működő hátránykompenzáló és esélyteremtő programokat” valósítanak meg, valamint a tanoda „olyan, a személyiségfejlődés egészét szem előtt tartó komplex szolgáltatást nyújt, amelyet a közoktatási rendszerben kevésbé sikeres, a társadalmi perifériára szoruló gyermekek és fiatalok korlátozottan vagy egyáltalán nem érhetnek el.” (Fejes és Szűcs, 2016, 13.o.)¹⁷

Bár az iskolai tanórák után vagy a nyári szünetben elkülönülnek fizikailag a tanodába járó gyerekek, Fejes (2016)¹⁸ szerint ez nem jelent szegregációt, nem korlátozza ezen gyerekek interakcióját más csoportokkal. A minőségi oktatás biztosítása a szerző szerint nem értelmezhető szegregációként.

Köszönöm Dr. Rácz József észrevételét a (16. és 29.) táblázatok közötti viszony tisztázatlanságát illetően. A 29., a nemzetközi diákok interjúiban feltárt témákat összefoglaló táblázat egyik részét képezi a 16., a nemi szerepekkel kapcsolatos táblázat. A szövegben említettem ugyan, hogy a többi fejezettől eltérően a témák és altémák sokasága miatt a könnyebb áttekintés érdekében a 16. táblázatban soroljuk fel őket, de a dolgozat végén feltüntetett összefoglaló táblázatnál ismét ki kellett volna erre is térni.

Opponensem a nemzetközi diákokkal végzett kérdőíves vizsgálat kapcsán teszi fel kérdését az alkalmazott kérdőívek Cronbach-alfa értéke és a dolgozatomban sokszor hivatkozott Rudmin, Wang és Castro, 2016-os kritikája¹⁹ közötti kapcsolatról. Köszönöm opponensem kérdését. Rudmin és munkatársai különböző kritikusokra is hivatkozva többretű kritikát fogalmaztak meg az akkulturáció-kutatásban alkalmazott, kérdőív-ítemek formájában feltett kérdések és ezekre kapott számszerűsített válaszok kezelése kapcsán. Egyrészt megkérdőjelezték a szerintük a kutatók kénye-kedve szerint kiválogatott és a válaszolókra erőltetett, ítemesített kérdések érvényességét olyan komplex dolgok kapcsán, mint a kultúra különböző vonatkozásai, vagy az, hogy hogyan élnek meg az egyes emberek az akkulturációs folyamatot. Másrészt a Likert-skálákkal minden elképzelhető dolgot tudnak mérni és mérnek is szerintük a kutatók. A kapott adatokon viszont viszonylag könnyedén végeznek mindenféle statisztikai eljárásokat, sőt, idézem, „többváltozós machinációkat” (Rudmin és mtsai, 2016, 14. oldal). Mindezt nagy önbizalommal teszik, hiszen, és itt meg is neveztek Rudminék az opponensem kérdésében szereplő Cronbach-alfát, az általában – ismétlem, a kutatók kénye-kedve szerint kiválogatott, így eleve együttjáró ítemek esetében nem meglepően – magas

¹⁷ Fejes J. B., Szűcs N. (2016). A tanodaszféra és a TanodaPlatform kapcsolódási pontjai. In Fejes J. B., Lencse M., Szűcs N. (szerk.) *Mire jó a tanoda? A TanodaPlatform keretében összegyűjtött innovációk, kutatások, történetek*. Szeged: Motiváció Oktatási Egyesület. 13-21.

¹⁸ Fejes J. B. (2016). Szegregál-e a tanoda? In Fejes J. B., Lencse M., Szűcs N. (szerk.) *Mire jó a tanoda? A TanodaPlatform keretében összegyűjtött innovációk, kutatások, történetek*. Szeged: Motiváció Oktatási Egyesület. 171-179.

¹⁹ Rudmin, F., Wang, B. & Castro, J. (2016). Acculturation Research Critiques and Alternative Research Designs. In Schwartz, S. J., Unger, J. (Eds.), *The Oxford Handbook of Acculturation and Health*. New York: Oxford University Press.

Cronbach-alfák birtokában vannak. A különböző így mért változók közötti, a többváltozós eljárások által kimutatott összefüggések miatt pedig objektívnak és tudományosnak tűnnek a kimutatott eredmények, csak az akkulturációt átélő egyéneknek a hangja veszett el, és az egésznek semmi köze a hasznos kutatáshoz.

Nem tiszttem mindezen kritikai pontok jogosságát általános szinten megvitatni. Ugyanakkor úgy vélem, hogy ezeket a kritikákat akkor lehetett volna a saját kutatásunkra alkalmazni, ha nem előzte volna meg a kérdőíves kutatást a több mint száz diákkal felvett interjúk vizsgálat, valamint az ökológiai keret intézményi szintjének megfigyelése (például a magyar és a nemzetközi diákok külön oktatása a legtöbb esetben). Mindezek tanulságai alapján tettük fel kérdéseinket és válogattuk ki a szakirodalom alapján a kérdőíveket, saját itemekkel kiegészítve. Rudminék is hivatkoznak olyan kritikusokra, akik javasolják a kvalitatív és a kvantitatív kutatások együttes alkalmazását, ahogyan mi is tettük, és úgy tűnik, a lakmuspapír náluk a kutatás hasznossága. Opponenseim rendre kiemelték a kutatásunk gyakorlati hasznosulásának a lehetőségeit, tapasztalatait. Ezúttal is köszönetet mondok nekik ezért.

Dr. Rácz József kérdezi, hogy a nemzetközi diákok esetében tapasztalt, Bennetnek az interkulturális érzékenység modelljében megnevezett „szintjei” a perspektíva-váltás és az új értelmezési keret megtapasztalható-e a tanodakutatásban vizsgált roma csoportnál. Mivel elsősorban hátránykompenzáló és esélyteremtő célúak a tanodák, a roma identitás megerősítése nem szerepelt a fő feladatok között, a romaság nem is elsősorban kulturális csoportként volt definiálva, hanem szocioökonómiai státuszuk által, a Kemény István-féle értelmezésben. Ilyen értelemben nem az interkulturális érzékenység fejlődéséről van szó. Ismét a Tanoda Platform szakértőit idézem: „A tanodai fejlesztés elsősorban olyan hátránykompenzálás, ami lehetőséget biztosít a hátrányos/halmazottan hátrányos helyzetű, zömében roma családokból érkező fiataloknak, hogy hozzájussanak azokhoz a lelki, szellemi javakhoz, amelyekhez hozzájutnak a középosztálybeli fiatalok is” (Baráth, 2016., 180.o.)²⁰. Ahhoz, hogy sikeresek tudjanak lenni a társadalomban, az amerikai Lisa Delpit (2006)²¹ szavaival a „hatalom kultúráját”, annak kódjait, a kódok önkényes mivoltát és az általuk reprezentált hatalmi viszonyokat is el kell sajátítaniuk amellet, hogy fenntartsák a saját nyelvi stílusukat. Az előbbi a tanoda támogató környezetében olyan tanodai tanárokon, önkénteseken keresztül kaphatják meg, akik a többségi, hatalommal rendelkezők nyelvét, beszédmódját ismerik, ugyanakkor elismerik a roma gyerekek és családjaik identitását. Nem szigorú értelemben vett interkulturális érzékenységről van tehát szó, inkább a többségi, hatalommal rendelkezők világában való jártasságról, arról, hogyan ismerik ki majd ebben és a hatalmi relációiban magukat.

Dr. Rácz József azon kérdésére szeretnék végül reagálni, amely szerint mi újat hoz az etnokulturális, a bikulturális identitás vizsgálata az identitás hagyományos koncepciójához, különösen a narratív identitás kutatásához képest. Ahogyan többek között László János kifejtette²², ez utóbbi igen komplex megközelítés. Újabb kutatások, például Lilgendahl, Benet-Martinez és munkatársaik a 2018-as kutatásukban narratívákat használtak a bikulturális identitás vizsgálatára²³. Arra mutatnak rá, hogy abban tud újat hozni a bikulturális identitáskutatás, hogy a különböző kulturális jelentésrendszereknek, a társas környezetnek, a másokkal való egyezkedésnek a szerepét vizsgálja,

²⁰ Baráth Sz. (2016). Integráció és tanoda. In Fejes J. B., Lencse M., Szűcs N. (szerk.) *Mire jó a tanoda? A TanodaPlatform keretében összegyűjtött innovációk, kutatások, történetek*. Szeged: Motiváció Oktatási Egyesület. 180-184.

²¹ Delpit, L. (2006). *Other people's children: Cultural conflict in the classroom*. New York: The New Press.

²² László, J. (2008). *The science of stories: An introduction to narrative psychology*. New York: Routledge.

²³ Lilgendahl, J. P., Benet-Martinez, V., Bishop, M., Gilson, K., Festa, L., Levenson, C., & Rosenblum, R. (2018). “So now, I wonder, what am I?”: A narrative approach to bicultural identity integration. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 49(10), 1596-1624.

míg a narratív identitásmegközelítés az élettörténeti, múltbeli élmények, emlékek szubjektív interpretációját húzza alá. Abban is mondhat újat az etnokulturális és bikulturális identitáskutatás, amennyiben nem egyféle identitásnak a változásait, állandóságait, transzformálását vizsgálja, hanem a kettős identitásnak a kihívását, illetve a kétféle identitás integrálását úgy, hogy mindegyik fennmarad, és valamilyen működő egységet kell a kettőből alkotni. Ennek az integrációs törekvésnek láthattuk a jellegzetesen visszatérő mintázatait, ezek előzményeit, valamint korrelátumait (Martin és Shao, 2016²⁴; Martin, Shao és Thomas, 2019²⁵; Ward és mtsai, 2018²⁶). Az itt szerzett tudást valószínűleg másféle kettős identitásokra is lehet alkalmazni.

Szeretném még egyszer megköszönni opponenseimnek a támogató véleményüket, konstruktív észrevételeiket, kritikáikat, valamint értékes javaslataikat a jövőbeni munkámra vonatkozóan.

Budapest, 2021. 05. 11.

Nguyen Luu Lan Anh

²⁴ Martin, L., Shao, B. (2016). Early Immersive Culture Mixing. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 47(10), 1409–1429.

²⁵ Martin, L., Shao, B., J., Thomas, D., C. (2019). The role of early immersive culture mixing in cultural identifications of multiculturals. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 50(4), 508–523.

²⁶ Ward, C., Ng Tseung-Wong, C., Szabo, A., Qumseya, T., & Bhowon, U. (2018). Hybrid and alternating identity styles as strategies for managing multicultural identities. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 49(9), 1402–1439.